

STUDIA
GEO
HISTORICA

NR 04|2016 ROCZNIK HISTORYCZNO-GEOGRAFICZNY

Fundacja Centrum GeoHistorii • Instytut Geodezji i Kartografii • Instytut Historii KUL
Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych US • Zespół Historii Kartografii przy Instytucie Historii Nauki PAN
Biblioteka Główna Uniwersytetu Szczecińskiego

STUDIA GEOHISTORICA. Rocznik historyczno-geograficzny

Redakcja

Bogumił Szady (redaktor naczelny), Beata Konopska, Radosław Skrycki,
Tomasz Związek (sekretarz redakcji), Tomasz Panecki

Redakcja językowa i korekta

Konrad Byzdra

Tłumaczenia

autorzy, Julia Szoltysek

Rada Naukowa

Zdzisław Budzyński (Rzeszów), Andrzej Janeczek (Warszawa), Tomasz Jurek (Poznań),
Keith Lilley (Belfast/Wielka Brytania), Andrew Pernal (Brandon/Kanada), Tadeusz Siwek (Ostrawa/Czechy),
Rostysław Sossa (Kijów/Ukraina), Grzegorz Strauchold (Wrocław), Robert Šimůnek (Praga/Czechy)

Recenzenci tomu 4

Wojciech Chudziak, Martyna Deszczyńska, Zbigniew Górczak, Maria Jankowska, Iwona Jażdżewska,
Andrzej Klonder, Anna Kołodziejczyk, Andrzej Kopiczko, Małgorzata Elżbieta Kowalczyk,
Adam Kozak, Joanna Kumor-Mielnik, Mieczysław Kunz, Dariusz Lorek, Wojciech Mielewczyk,
Grzegorz Myśliwski, Wiesław Nowosad, Piotr Pabjanek, Marek Radoch,
Małgorzata Rutkiewicz-Hanczewska, Francesco Somaini, Péter Szabó, Piotr Werner, Filip Wolański

Redakcja map

autorzy, Tomasz Panecki

Adres Redakcji

Fundacja Centrum GeoHistorii
Redakcja Studia Geohistorica
05-082 Stare Babice, ul. Gen. Tadeusza Kutrzeby 4

Strona internetowa

studiageohistorica.pl

Wersja drukowana (papierowa) jest wersją pierwotną rocznika Studia Geohistorica

Współwydawcy rocznika

Biblioteka Główna Uniwersytetu Szczecińskiego, Fundacja Centrum GeoHistorii,
Instytut Geodezji i Kartografii, Instytut Historii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II,
Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Szczecińskiego,
Zespół Historii Kartografii przy Instytucie Historii Nauki PAN

Rocznik wydawany pod patronatem Komisji Geografii Historycznej przy Polskim Towarzystwie Historycznym

Projekt okładki: Jacek Młodożeniec

Ilustracja na okładce: *Kalisz – Plan miasta i przyległej okolicy* autorstwa Ludwiga von Bröckera z 1802 r.

Skład i łamanie: Artur Hamryszczak

© Copyright by Fundacja Centrum GeoHistorii

ISSN 2300-2875

Nakład 100 egz.

Warszawa 2016

Spis treści • Contents

Tradycje geografii historycznej • Traditions of historical geography

Ludomir Sawicki

Geografia a krajoznawstwo

(uwagi wstępne Beata Konopska, opracowanie Beata Konopska) 7

Stanisław Herbst

Prace nad „Atlasem historycznym Polski”

(uwagi wstępne Henryk Rutkowski, opracowanie Henryk Rutkowski)..... 14

Artykuły • Articles and theses

Elżbieta Kowalczyk-Heyman

Czym były mazowieckie "płozy"? (uwagi wstępne)

What were the Masovian "płozy"? (Preliminary Remarks) 27

Robert Klimek

Ślady średniowiecznej granicy Warmii między Reszlą a Świętą Lipką

Traces of the Medieval Border of Warmia between Reszl and Święta Lipka 38

Ewa Ziółek

Relacja Grzegorza Piramowicza o osuszaniu Bagien Pontyjskich za pontyfikatu Piusa VI

Grzegorz Piramowicz's Account of Draining the Pontian Marshes during

the Pontificate of Pope Pius VI 51

Krzysztof Boroda

Wpływy z czopowego jako wskaźnik lokalnego zróżnicowania poziomu produkcji

piwa pełnego w miastach Królestwa Polskiego w latach 60. XVI w.

Income from Czopowe as an Indicator of Regional Diversity of Full Beer

Production in the Cities of the Polish Crown in the 1560s 66

Xavier Rochel

The End of Gaps and Heathlands in French National Forests, 19th Century.

A Case Study Based on Forest Management Plans

Zanik polan i wrzosowisk we francuskich lasach państwowych w XIX w.

Studium przypadku na podstawie planów zarządzania lasami 81

Tomasz Figlus

Typy morfogenetyczne wsi w środkowej Polsce

Morphogenetic Types of Rural Settlements in Central Poland..... 90

Tomasz Babczyński, Tomasz Kubik, Roman Ptak, Grzegorz Strauchold
GIS as a Tool to Analyze the History of Silesia and the Changes in its Political
(and Cultural) Geography
GIS jako narzędzie do analizy historii Śląska oraz zmian w jego geografii politycznej
i kulturowej..... 113

Mateusz Zawadzki
„Tabella miast, wsi i osad Królestwa Polskiego” jako źródło do badań
nad strukturą parafialną województwa lubelskiego
The “Tabella of Towns, Villages and Settlements of the Kingdom of Poland”
as the Source for Research into the Parochial Structure of the Lublin Voivodeship 142

Anna Paulina Orłowska, Bartosz Nowożycki, Grzegorz Pac
Handel wołami na terenie Wielkopolski i Śląska w świetle szesnastowiecznego
spisu jarmarków i komór celnych
The Trade in Oxen on the Territory of the Greater Poland and Silesia in the Light
of the 16th Century Description of Annual Fairs and Toll Houses 153

Recenzje i omówienia • Reviews and discussions

Historical Atlas of Poland in the 2nd half of the 16th Century: Voivodeships of Cracow,
Sandomierz, Lublin, Sieradz, Łęczyca, Rawa, Płock and Mazovia, ed. by Marek Słoń;
transl. by Agata Staszewska; Martha A. Brożyna, Peter Lang Edition,
Frankfurt am Main 1973–[2014],
4 volumes, XXIX + 1597 pp., illustrations, 27 folded maps
(Alexei Frolov) 163

Magdolna Szilágyi: On the Road: The History and Archaeology of Medieval
Communication Networks in East-Central Europe, Budapest 2014
(Archeolingua Series Minor, 35),
ss. 254, 89 il. (w tym 30 map i 4 plany miast)
(Ewelina Siemianowska)..... 169

The World in a Mirror, Word Maps from the Middle Ages to the Present Day,
ed. Jan Parmentier, Museum aan de Stroom, Antwerp 2015, ss. 192, il. 150 + 25
(Lucyna Szaniawska)..... 173

Kartografia morska i krain nadmorskich, red. R. Skrycki, Instytut Historii
i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Szczecińskiego,
Zespół Historii Kartografii Instytutu Historii Nauki PAN, Szczecin 2014;
24 × 17 cm, ss. 204, 54 ryc., 4 tab.
(Jan Rutkowski)..... 177

Алексей А. Фролов, Нина В. Пиотух: Исторический атлас Деревской пятины Новгородской земли (по писцовым книгам письма 1495–1496 годов). В 3 томах: Москва–Санкт-Петербург, Альянс-Архео, 2008.
Т. 1: Исследование и таблицы, ss. 368;
Т. 2: Атлас и справочные материалы, ss. 272;
Т. 3: Уездные планы последней четверти XVIII века, ss. 266
(Rostysław Sossa)..... 182

Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany, t. 10–12 (Ra–Rż),
red. K. Rymut, B. Czopek-Kopciuch, U. Bijak, [autorzy haseł: U. Bijak, E. Borysiak,
J. Chłędzińska, B. Czopek-Kopciuch, P. Dudek, A. Galasińska, W. Makula-Kosek,
I. Nobis, R. Przybytek, P. Swoboda, U. Wójcik, K. Zawodzińska-Bukowiec, Z. Zierhoffer],
Polska Akademia Nauk. Instytut Języka Polskiego, Kraków 2015, ss. 160 (t. 10), 146 (t. 11), 168 (t. 12)
(Ewa Oronowicz-Kida)..... 185

Kit Mayers: The First English Explorer. The Life of Anthony Jenkinson (1529–1611)
and his Adventures on Route to the Orient, Devon 2015, ss. 366
(Krystyna Szykuła)..... 189

Komunikaty i sprawozdania • Communiqués and reports

Konferencja „Przestrzenne aspekty historycznych badań demograficznych, społecznych
i gospodarczych (do 1945 r.)” – Pobierowo, 21–23 października 2015 r.
(Michał Gochna) 195

„European Social Science History Conference” – Walencja (Hiszpania),
30 marca–2 kwietnia 2016 r.
(Michał Gochna) 195

Zebranie naukowe polskiej sekcji European Society for Environmental History – Warszawa,
16 stycznia 2016 r.
(Piotr Guzowski) 196

„Mapa jako narracja interpretacyjna”. XXIX Ogólnopolska Konferencja Historyków
Kartografii – Wrocław, 24–26 września 2015 r.
(Jerzy Ostrowski) 197

Sprawozdanie z konferencji „Województwo poznańskie w XVI w.” – Kościan, 1 lipca 2015 r.
(Michał Słomski)..... 202

Sprawozdanie z konferencji „Geografia historyczna. Wyzwania przyszłości” – Łódź,
11–12 czerwca 2015 r.
(Magdalena Deptuła)..... 204

Spis treści

Pro memoria

Alfred Franciszek Kaniecki (1941–2016) 207

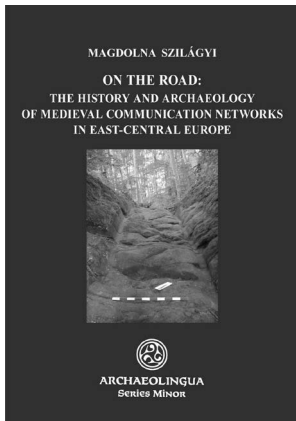
* * *

Listy do redakcji 209

Informacja dla autorów • Guidelines for Authors 210

Magdolna Szilágyi: On the Road: The History and Archaeology of Medieval Communication Networks in East-Central Europe, Budapest 2014
(Archeolingua Series Minor, 35), ss. 254, 89 il. (w tym 30 map i 4 plany miast)

Ostatnimi czasy badania nad dawną komunikacją znacznie zyskały na popularności, przy czym reprezentują one dwa główne nurty. Spotykamy zatem ujęcia teoretyczne bazujące na modelach zaczerpniętych z nauk geograficznych oraz tradycyjne – poprzestające na rekonstrukcji przebiegu historycznych połączeń. W drugi

z wymienionych trendów wpisuje się praca Magdolny Szilágyi wydana w 2014 r. w Budapeszcie w ramach „Archeolingua Series Minor”, a będąca już wcześniej przedmiotem bardzo pozytywnych recenzji Csilli Zatykó oraz Dietricha Denecke¹. Autorka łączy warsztat trzech dyscyplin naukowych: archeologii, mediewistyki oraz literatury i języka angielskiego. Ma na swoim koncie kilka artykułów oraz wystąpień poświęconych poruszanej w książce tematyce, także na konferencjach międzynarodowych. Obecnie zatrudniona jest w Instytucie Historii Węgierskiej Akademii Nauk w Budapeszcie i bierze udział w pracach nad Węgierskim Atlasem Miast Historycznych

prowadzonych przez zespół prof. Katalin Szende. Właśnie pod jej kierunkiem powstała dysertacja Magdolny Szilágyi *Árpád Period Communication Networks: Road Systems in Western Transdanubia* obroniona w 2012 r. w Medieval Studies Department w Central European University w Budapeszcie².

Z przedmowy dowiadujemy się, że recenzowana książka jest znacznie zmodyfikowaną wersją wzmiankowanej rozprawy doktorskiej; poszerzono jej zakres chronologiczny i geograficzny, przeformułowano pytania badawcze, kilka rozdziałów napisano od nowa, a kilka innych zupełnie odrzucono. Poza wstępem i zakończeniem publikacja została podzielona na trzy główne rozdziały, które przybliżają: 1. historię badań nad średniowiecznymi drogami, przede wszystkim na gruncie nauki węgierskiej, oraz ich podstawę źródłową (źródła pisane i kartograficzne oraz źródła i metody archeologiczne); 2. system drogowy rzymskiej Panonii; 3. terminologię i charakterystykę średniowiecznych dróg. Szczególnie interesujące wydają się podrozdziały traktujące o źródłach i metodach badań nad dawnymi drogami, ukazujące interdyscyplinarny wymiar takich przedsięwzięć badawczych. Autorka omawia m.in. nieinwazyjne sposoby prospekcji, takie jak: fotografia lotnicza, lotnicze skanowanie laserowe (ang. *Airborne Laser Scanning*, ALS), LiDAR (*Light Detection and Ranging*), analiza najmniejszych kosztów (ang. *Least Cost Analysis*, LCA) czy system informacji geograficznej (ang. *Geographic Information Systems*, GIS). Jakkolwiek ocenia je jako bardziej efektywne niż standardowe działania stosowane na gruncie

¹ C. Zatykó, *Magdolna Szilágyi: On the Road: The History and Archaeology of Medieval Communication Networks in East-Central Europe. Budapest. Archeolingua Series Minor, 2014*, „Hungarian Archaeology. E-JOURNAL”, autumn, 2014 (http://www.hungarianarchaeology.hu/wp-content/uploads/2014/11/eng_forum_zatyko_14T0.pdf, dostęp: 23 czerwca 2016); D. Denecke, *On the Road: The History and Archaeology of Medieval*

Communication Networks in East-Central Europe. By Magdolna Szilágyi. Budapest. Archeolingua, 2014. 250 pp., „Hungarian Historical Review”, 4 (4), 2015, s. 996–999.

² Zob. <https://tti.academia.edu/MagdolnaSzilagyi/CurriculumVitae> (dostęp: 21 czerwca 2016).

archeologii (badania wykopaliskowe, prospekcja terenowa określana coraz częściej jako *landscape archaeology*), ponieważ pozwalają odkrywać całe struktury osadnicze, a nie tylko ich fragmenty, nie wykorzystuje jednak w swych dociekaniach oferowanych przez nie możliwości. W analogiczny sposób Autorka traktuje tzw. importy, czyli przedmioty obcej dla danego terytorium proveniencji oraz skarby, referując bardzo ogólnie ich ważkie znaczenie dla badania kontaktów (*eo ipso* szlaków) o dalekim zasięgu (s. 40). Nie wyzyskuje ich jednak w swej książce w pełni. Co ciekawe, ukrycie nielicznych skądinąd na obszarze Węgier skarbów zarówno z XI, jak i XIII stulecia łączy za wcześniejszą literaturą z wydarzeniami militarnymi: kampanią cesarza Henryka III przeciw Węgom w 1051 r. oraz inwazją mongolską w latach 1241–1242. Zdają się w tym pobrzmiewać echa uważanej dziś za nieaktualną teorii autorstwa Sture Bolina. Problem ten wymagałby naświetlenia³.

Za całkowicie uzasadnione posunięcie należy zaś uznać poświęcenie całego rozdziału drogom rzymskim, co na pierwszy rzut oka może dziwić, publikacja podejmuje wszak temat komunikacji w całkiem innej epoce historycznej. Problematyka dawnych połączeń komunikacyjnych bywa jednakże nazywana zagadnieniem bez cezury, a to ze względu na ich powtarzalność na przestrzeni wieków. Na terenie Pannonii i Dacji, tak jak na innych obszarach podległych Cesarstwu Rzymskiemu, stworzony przez to imperium system dróg wpłynął na kształtowanie się sieci drogowej w następnych stuleciach, co Magdolna Szilágyi ciekawie pokazała na przykładach miast Szombathely i Sopron.

Zasadniczą część publikacji stanowi liczący ponad 100 stron rozdział trzeci, w którym Autorka

podjęła się stworzenia terminologii i charakterystyki średniowiecznych dróg. Próby opracowania nomenklatury porządkującej, a jednocześnie odzwierciedlającej różnorodność dawnych połączeń komunikacyjnych podejmowano dotąd dość często. Magdolna Szilágyi przytacza te autorstwa Petera Csendes i Dietricha Denecke, przy czym przywołanie drugiego z nich może być wyjątkowo interesujące dla polskiego czytelnika. Otóż jego prace uznawane są w zachodniej nauce za fundamentalne dla badań nad średniowiecznymi drogami, a on sam – za twórcę ich interdyscyplinarnego charakteru⁴. Niemniej jednak Denecke wciąż pozostaje niemal nieznaną na gruncie polskiej nauki, gdzie podobny w wymowie i równie maksymalistyczny pod względem metody i wykorzystania źródeł program ogłosiła znacznie wcześniej Teresa Dunin-Wąsowicz⁵.

Magdolna Szilágyi proponuje własną klasyfikację połączeń komunikacyjnych według ośmiu kategorii, a mianowicie: hierarchii, prawa, funkcji, sposobów podróży i transportu, relacji z innymi drogami, właściwości fizycznych, roślinności oraz wieku dróg. W efekcie otrzymaliśmy sporych rozmiarów przegląd rodzajów dawnych dróg oparty na źródłach pisanych, archeologicznych, onomastycznych, kartograficznych i etnograficznych z terenu Węgier. Wśród połączeń Autorka wyróżniła m.in.: drogi wojskowe, kościelne (na ziemiach polskich zwane mesznymi⁶), pielgrzymie, handlowe (w tym solne i winne), targowe, prowadzące do młynów czy służące do przepędzania bydła. Na szczególną uwagę zasługuje podkreślana przez nią kilkakrotnie cecha charakterystyczna średniowiecznych dróg, za jaką bezdyskusyjnie należy uznać ich wielofunkcyjność. Ta sama droga mogła bowiem służyć do transportu na znaczne odległości soli, wina czy

³ Por. M. Bogucki, *Dlaczego we wczesnym średniowieczu powstawały skarby złomu srebrnego?*, „Wiadomości Numizmatyczne”, 47 (1/177), 2004, s. 51.

⁴ D. Denecke, *Methodische Untersuchungen zur historisch-geographischen Wegeforschung im Raum zwischen Solling und Hatrz. Ein Beitrag zur Rekonstruktion der mittelalterlichen Kulturlandschaft*, Göttingen 1969; tenże, *Methoden und Ergebnisse der historisch-geographischen und archäologischen Untersuchung und Rekonstruktion mittelalterlicher Verkehrswege*, w: *Geschichtswissenschaft und Archäologie. Untersuchungen zur Siedlungs-, Wirtschafts-, und Kirchengeschichte*, red. H. Jankuhn, R. Wenskus, Singmaringen 1977, s. 433–483.

⁵ T. Wąsowiczówna, *W sprawie metody badań przebiegu wczesnośredniowiecznych dróg lądowych Polski*, „Przegląd Zachodni”, 9 (9–10), 1953, s. 310–320. Por. też niedawne zbiorowe wydanie rozproszonych dotąd artykułów tej badaczki: T. Dunin-Wąsowicz, *Drogami średniowiecznej Polski: studia z dziejów osadnictwa i kultury*, Warszawa 2011 (Collectio Archaeologica, Historica et Ethnologica, 4).

⁶ S. Bylina, *Bezdrożem, drożyskiem, meszną drogą, meszną ścieżką*, w: *Aetas media, aetas moderna. Studia ofiarowane profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. A. Bartoszewicz i in., Warszawa 2000, s. 335–343.

bydła, ale także jako połączenie lokalne prowadzące do miejscowego kościoła parafialnego. Stąd też Autorka rozróżnia dodatkowo cztery poziomy funkcjonowania dróg w średniowieczu: państwowy – obsługujący szlaki dalekosiężne; ponadregionalny – zapewniający komunikację w obrębie kilku okręgów/regionów, ale na obszarze jednego państwa; regionalny – na obszarze jednego okręgu/regionu; lokalny – ograniczający się do terytorium miasta, wsi czy parafii. Podział ten, pokrywający się z klasyfikacją znaną również z polskiej literatury⁷, należy przyjąć jako słuszny.

Książka została wydrukowana na papierze kredowym i opatrzona dobrze dobranym kolorowym i czarno-białym materiałem ilustracyjnym. Wysokiej jakości mapy, schematy, zdjęcia, plany, miniatury średniowieczne itd. ułatwiają percepcję poruszanej problematyki. Tylko połowicznie trafionym pomysłem zdaje się zaś umieszczenie w bibliografii (*notabene* obszernej) tłumaczeń tytułów publikacji wydanych po węgiersku. Dla czytelników nieposługujących się tym językiem ważniejsza byłaby informacja o ewentualnych abstraktach czy streszczeniach w którychś z języków kongresowych.

Wydaje się, że Autorka tylko częściowo zrealizowała cel, o którym pisze w przedmowie. Owszem, zaznajomiła czytelników z cechami charakterystycznymi i bogactwem średniowiecznych dróg, a jej praca stanowi dobre wprowadzenie w źródła i skomplikowane metody ich badań. Ocenę umniejszają jednak widoczne niedociągnięcia, tym bardziej że wśród adresatów pozycji Autorka wymienia nie tylko osoby zawodowo zajmujące się przeszłością (historyków, archeologów czy geografów), ale również studentów i wszystkich tych, którzy się nią interesują.

Już sama lektura niniejszej recenzji prowadzi do konkluzji, jak daleko mylący jest tytuł książki, nadany jakby na wyrost, i to z kilku powodów. Przywołana w nim Europa Środkowo-Wschodnia została ograniczona wyłącznie do terytorium historycznych Węgier i stąd w lwiej części pochodzi zgromadzony materiał źródłowy: pisany,

archeologiczny, kartograficzny i onomastyczny. Poza tak zakrojony obszar Autorka sięga tylko wtedy, gdy omawia średniowieczne szlaki pielgrzymie, z którymi łączyły się lub w skład których wchodziły połączenia z terytorium węgierskiego (szlaki pątnicze do Jerozolimy, Rzymu, Aachen, Santiago di Compostela czy *Via Francigena* – s. 107–117), szlaki przepędzania bydła do północnej Italii (s. 149–151) czy też prawa regulujące ruch na drogach Francji, Anglii i Saksonii (s. 91–96). Terenów tych nijak nie można zaliczyć do Europy Środkowo-Wschodniej. Oprócz tego zdumiewa włączenie do rozważań – nawet porównawczych – zbiorów praw z Europy Zachodniej przy całkowitym zignorowaniu takich z własnego kręgu kulturowego, a zawierających dane o instytucji tzw. ręki pańskiej, miru książęcego (*Najstarszy zwód prawa polskiego czy Prawda ruska*). W tym kontekście interesujące byłoby natomiast pytanie o ewentualne funkcjonowanie na obszarze Węgier znanego ze średniowiecznych Niemiec prawa *Grundrührrecht*, na mocy którego pan danego terytorium mógł zagarnąć wszystko, co spadło z wozu na ziemię, co też w konsekwencji nie sprzyjało utrzymaniu dróg w dobrej kondycji.

Równie swobodnie Autorka podeszła do cezur czasowych, określając je ogólnie jako *middle ages*, które na poszczególnych obszarach przypadają przecież na różne okresy (zwróciła na to uwagę również Csilla Zatykó). Sprecyzowanie chronologii wydaje się zabiegiem wskazanym nawet przy rozpatrywaniu kwestii połączeń komunikacyjnych uchodzącej za pozbawioną jasno określonych ram czasowych, o czym wspomniano już wcześniej. Ponadto Autorka nader często operuje terminami *okres arpadzki* (*Árpád period*) oraz *okres andegawerski* (*Angevin period*). Samo w sobie nie jest to błędem, ale w związku z wydaniem książki w języku angielskim, a tym samym skierowaniem jej do szerszego niż tylko węgierskie grona czytelników, zapewne nie zawsze obeznanych z historią Węgier, wymagałoby wyjaśnienia. Komentarza takiego należałoby oczekiwać także w publikacji przeznaczonej dla studentów.

Kolejna uwaga dotyczy użytego w tytule terminu *communication networks*, który sugeruje,

⁷ Por. np. W. Szulist, *Ważniejsze szlaki handlowo-komunikacyjne województwa mazowieckiego w XVI–XVIII w.*, „Rocznik Mazowiecki”, 6, 1976, s. 331.

że mamy do czynienia ze studium traktującym o komunikacji średniowiecznej w ogóle, a więc zarówno z lądowym, jak i wodnym jej wydaniem. Słowo *networks* (sieci) sugeruje w miarę możliwości całościowe podejście do zagadnienia uwzględniające nie tylko oba możliwe w średniowieczu rodzaje komunikacji, ale i ich integralność z systemem osadniczym, o której Autorka wspomina choćby na czwartej stronie okładki. Tymczasem otrzymujemy przegląd kategorii dróg lądowych, natomiast wodne przywołuje się nader rzadko. Ujęcie to zaskakuje wobec powszechnie akceptowanego poglądu o przewadze transportu wodnego nad lądowym przynajmniej we wcześniejszym okresie średniowiecza (por. termin *fluvialization* ukuty przez Roberta Sabatino Lopeza i jego zdaniem znakomicie oddający wodny charakter tych czasów⁸). Być może owo zaniedbanie dróg wodnych to efekt ograniczonej bazy źródłowej, zwłaszcza dla okresu wcześniejszego średniowiecza, lub też na terenie historycznych Węgier mamy do czynienia z sytuacją zgoła odmienną (puszta). Jeśli tak, warto było by to przynajmniej odnotować. Skądinąd nie zostały przedstawione specyficzne dla terytorium węgierskiego uwarunkowania środowiskowe, które mogły sprzyjać lub też nie powstawaniu linii komunikacyjnych. Kwestię tę Autorka przedstawiła pobieżnie, redukując ją do zupełnie podstawowych wytycznych co do rekonstrukcji dróg/szlaków lądowych (np. unikanie wzgórz, trasowanie wzdłuż rzek – s. 81–82).

Samo zestawienie dróg przygotowane przez Magdolinę Szilágyi, aczkolwiek dobrze umocowane w materiale źródłowym, sprawia wrażenie oderwanego od osadnictwa, a szkoda, gdyż niektóre z przytaczanych przykładów domagają się rozbudowania, np. punkty styku różnych typów transportu i ich wpływ na system osadniczy (s. 125). Nie znajdujemy tu informacji o wzajemnym wpływie i zależnościach między poszczególnymi elementami osadniczymi, jak:

drogi (o różnym znaczeniu), miasta, targi, przeprawy, brody, mosty (ujęte nawet w osobne podrozdziały). Podobnie próżno szukać wiadomości o jakimkolwiek znaczeniu dla osadnictwa, a tym samym sieci drożnej, takich wydarzeń, jak katastrofalny najazd Mongołów czy kolonizacja niemiecka rozwinięta na Węgrzech na szeroką skalę przez Belę IV (1235–1270). Niewiele uwagi zwrócono także na czasy przejścia od okresu plemiennego do państwowego, którego cechą *sine qua non* uznaje się sprawowanie kontroli nad podległym terytorium, co gwarantował tylko sprawnie zorganizowany system komunikacyjny. Dodajmy, że ciekawa próba systemowego podejścia do sieci osadniczej i drożnej obszaru Panonii w fazie inicjalnej podjęta została ponad trzydzieści lat temu przez Andrew Franka Burghardta⁹ i wypadałoby się do niej odnieść.

Trudno jednoznacznie ocenić książkę Magdolinę Szilágyi. Autorka jedynie częściowo osiągnęła cel, który sobie wytyczyła, ale jej praca przynosi *gras* materiału porównawczego do studiów nad komunikacją innych obszarów nie tylko w średniowieczu i pokazuje przy tym wybitnie interdyscyplinarny charakter takich badań. Z tych względów może się ona stać pozycją obowiązkową dla wszystkich tych, których temat dawnej mobilności przynajmniej interesuje. Równocześnie jednak podczas lektury zdecydowanie odczuwa się brak generalnej refleksji, wzniesienia się ponad zebraną faktografię. Dość sporadycznie natrafiamy na uwagi odautorskie, co przy dysertacjach doktorskich powinno być raczej standardem, jakimkolwiek zmianom podlegałyby one na potrzeby publikacji. Niedosyt pogłębiają rozbieżności między oczekiwaniami, jakie budzi tytuł, a tym, co w istocie przedstawia treść książki. ■

Ewelina Siemianowska
(Toruń)

⁸ R.S. Lopez, *The Evolution of Land Transport in the Middle Ages*, „Past and Present”, 9, 1956, s. 22–23.

⁹ A.F. Burghardt, *The Origin of the Road and City Network of Roman Pannonia*, „Journal of Historical Geography”, 5 (1), 1979, 1–20.